

JOSEP IGLÉSIES

IGUALADA
ESTUDIS COMARCALS
M. CM. XXXVIII

COMARCA D'ANOIA: DE LA FICCIÓ A LA REALITAT

JESÚS BURGUEÑO

En més d'una ocasió, l'opinió conscient, documentada i més autoritzada que no pas la del qui signa aquest escrit, ha assenyalat que “*la comarca de l'Anoia és, des d'un punt de vista físic i històric, una ficció administrativa*” (A. Dalmau, 1984); “*és un fet que l'any 1936 [...] la comarca neix artificialment i, doncs, mancada de cohesió interna i de consciència col·lectiva per part de la població*” (J. Solé, 1999). D'una manera no tan contundent, també s'ha dit que l'Anoia és “*una de les demarcacions comarcals més complicades en la seva gestació i més debatudes en la seva virtualitat territorial fins als nostres dies*” i els seus límits “*continuen sent motiu de controvèrsia, i fan vessar molta tinta entre geògrafs, historiadors i autors comarcalistes diversos*” (J. M. Torras, 1993; amb una bibliografia sobre la qüestió a la p. 88).

Tots els autors esmentats i molts d'altres coincideixen, en canvi, a destacar la cohesió comarcal -des de tots els punts de vista- de la Conca d'Òdena o sector central de l'actual Anoia. En aquest àmbit restringit hi ha el precedent històric de la sotsvegueria d'Igualada, una homogeneïtat física evident (una conca d'erosió tancada al sud per la serralada prelitoral i al nord i l'oest pels altiplans segarrencs), una clara unitat econòmica i social que en bona part deriva de l'existència d'un actiu centre de mercat i de serveis... En definitiva, a l'heterogeneïtat i la manca de vertebració de la comarca actual tothom hi contraposa la clara identitat del sector central. Cal admetre, doncs, que no deu ser en principi forassenyat pretendre que

allò que tothom identifica com una comarca no deixi de ser-ho, però que els sectors actualment perifèrics prou diferenciats i amb prou potencialitat poden constituir unes noves demarcacions més coherents: al capdavall no es tracta de res més que d'adaptar l'administració a la realitat.

L'assaig clàssic de Josep Iglésies sobre l'extensió de la comarca d'Igualada (així li agradava d'anomenar-la) hauria de ser lectura obligada per a tots els ciutadans inquiets de l'Anoia i, per descomptat, per als seus quadres dirigents. Si així fos, no caldria tornar a remenar velles dades sobre noms de comarca, àrees de mercat o demarcacions pretèrites. Tanmateix, ho fem de bon grat, sobretot pensant en aquells a qui el tema pot venir de nou perquè a l'escola ja van aprendre el mapa comarcal vigent com si fos una realitat inamovible i atemporal, aliena a la voluntat dels homes.

Endebades cercariem antecedents medievals o moderns de l'Anoia: del nom i de l'espai actual. Deia Iglésies que “*les denominacions d'Alt Anoia, de Valls de l'Anoia i d'Anoia, no ens vénen consagrats per cap tradició. Són mots fills de la inventiva d'alguns escriptors comarcalistes per defugir la condició precisa de forma, que imposa el significat de la paraula conca*”. Efectivament, els assagistes més antics parlen de la Segarra i del Penedès i, si de cas i secundàriament, de la Conca d'Òdena.

Així, l'any 1600, Pere Gil esmentava vint-i-set grans comarques catalanes com ara el Bages, el Camp de Tarragona, el Penedès, la Segarra (amb pobles com Calaf, Jorba o Copons) i *lo Pla de*

Barcelona y del riu Llobregat fins a Piera (amb Capellades, Claramunt, Piera, Miralles...). Malgrat la gran quantitat de topònims que esmenta, ordenats per comarques, no aclareix l'adscripció de la ciutat d'Igualada. L'explicació rau en el fet que el mateix autor també afegeix una llista de cinquanta-nou petites comarques, i entre elles hi trobem el Lluçanès, el Moianès o la Conca d'Òdena. L'oblit de noms de lloc de la rodalia d'Igualada evidencia que aquesta no encaixava ben bé dins les grans comarques i era percebuda com un petit espai amb personalitat pròpia que ocupava una posició intersticial, entre altres demarcacions molt més dilatades. Exactament això era la petita sotsvegueria d'Igualada, encabida entre les grans demarcacions de Barcelona, Manresa, Vilafranca del Penedès, Montblanc i Cervera, comprenent com a pobles extrems Rubió, Castellolí, Capellades, Orpí i Tous. Val a dir que, per a mossèn Joan Segura (1844-1909), Igualada era “*població de la comarca de Segarra*”. Potser l'autor de la *Història d'Igualada* estava massa amatent al deganat baix-medieval de Segarra, i al capdavant algú pot pensar que era una opinió esbiaixada, pròpia d'un segarrenc nascut a Santa Coloma de Queralt. Els historiadors de l'Anoia podran aclarir quina era l'adscripció comarcal emprada antigament amb més freqüència quan es feia referència a la rodalia d'Igualada. Aportem-ne només un exemple, que ens facilita la historiadora Mercè Gras: en un plet de 1669 es parla de “Vilanova del Camí de la Segarra”.

ELS PARTITS JUDICIALS I LA COMARCALITZACIÓ

La comarca, tal i com la coneixem avui, neix amb les primeres divisions en partits judicials del s. XIX, que segons Iglésies “*foren traçats amb molt bon sentit*”. La primera divisió judicial, del 1820, no incloïa Calaf (que restava amb Solsona), però sí Santa Coloma de Queralt. La divisió de 1834, elaborada en unió de la divisió provincial, esta-

blia un partit judicial d'Igualada que es corresponia amb l'actual Anoia afegint-hi a més: Mediona, Sant Quintí de Mediona, Sant Pere de Riudebitlles, Collbató, Esparreguera i Monistrol de Montserrat. D'aquests altres sis pobles, el 1880 ja només hi restava Collbató. Els autors dels partits judicials van fer un treball modern, que atenia a la importància dels mercats i que també tenia en compte les comarques populars. Entre els tècnics que participaren en aquests projectes hi havia l'arquitecte Pere Serra i Bosch, autor d'un plànol d'Igualada amb el disseny del passeig Verdaguer i també de projectes de conducció d'aigua a aquesta ciutat.

Pel que fa al nom d'Anoia com a comarca, cal atribuir-ne la paternitat inicial a Esteve Suñol: el 1897 emprà el terme “Valls de l'Anoia” en el seu estudi sobre les comarques de Catalunya. Tanmateix, la proposta no va arrelar immediatament: cap tractadista sobre el fet comarcal l'empra novament fins a la proposta d'organització agrària de Josep Rendé, el 1924. Entre aquests dos autors es plantegen una gran diversitat de mapes comarcals, més com a icona cultural que com a propostes d'organització política. Com en deien, de l'Anoia? Molts continuaven pensant que la major part de l'actual comarca era part de la Segarra. Així, per a l'autor de la proposta de divisió comarcal que tingué més difusió en els dos primers decennis del s. XX, el geòleg Norbert Font i Sagué, l'anomenada comarca d'Igualada es troba dins de la Segarra: “*És una sotsdivisió que no admeto perquè a n'aquest pas cada vall, cada conca, seria una comarca, y jo sols m'he proposat parlar de les comarques naturals e històriques*” (l'autor possiblement escrivia això, el 1897, en resposta a Suñol, amb el qual estava enfrontat). En el mateix sentit, el 1919 el diari de la Lliga —*La Veu de Catalunya*— advertia els seus lectors que la informació comarcal seria agrupada en un llistat de comarques, entre les quals hi havia la “Segarra (amb Igualada)”.

Les ciutats creen les comarques, articulen el territori. La realitat urbana d'Igualada, amb la

Superposició de diverses delimitacions de la Conca d'Òdena, Anoia, Baixa Segarra i Comarca d'Igualada. Extret del llibre *Assaig sobre l'extensió de la Comarca d'Igualada* de Josep Iglésies.

intensa vinculació de les poblacions de l'entorn en tots els ordres de la vida, feia lògic i imprescindible que aquest espai tingués lloc i nom propi en l'organització territorial de Catalunya. ¿És que els tractadistes comarcals s'havien begut l'enteniement i no veien com Igualada articulava una comarca pròpia? Passa que moltes comarcalitzacions van ser fetes des d'una òptica estrictament cultural i sense pretensió d'organitzar l'administració del país. La comarca d'Igualada apareix sense cap mena de dubte tan bon punt els autors de la divisió comarcal adopten una posició aplicada, pràctica i operativa: quan es tracta de dotar d'instruments de govern al país. Entre les comarcalitzacions de més anomenada, la comarca d'Igualada apareix amb aquest nom en el llistat d'Aulèstia i Pijoan (1887), en l'organització de la Unió Catalanista en el moment de redacció de les Bases de Manresa (1892) sota el nom de *Comarca d'Igualada i Santa Coloma*, en els treballs de Flos i Calcat (1896) o en la proposta de Pere Blasi (1922). El nom de Conca d'Òdena fou emprat per autors com Carreras Candi (1907) o Pau Vila (1931). Finalment, el *Diccionari enciclopèdic* publicat per Salvat en temps de la II República reconeix de fet una comarca d'Igualada, però encara l'anomena Baixa Segarra.

En el grup de les comarcalitzacions funcionals destaca per l'encert i originalitat de les seves propostes la de Josep Rendé, cap del servei d'Acció Social Agrària de la Mancomunitat. Com ja hem assenyalat, el tècnic agrònom parlava novament de la *comarca del Noia*. L'autor, bon coneixedor del món rural català, sabia perfectament que qualsevol comarcalització destinada a alguna cosa més que a guarnir una paret (i la seva volia potenciar el cooperativisme agrari) havia de comptar amb Igualada. Però també creia que ni la rodalia de Calaf (que unia a la Segarra amb centre a Cervera), ni Piera ni el Bruc encaixaven bé amb Igualada. Concretament incloïa les dues darreres localitats en la comarca de Martorell, que ell fou també el primer de propugnar d'una forma clara.

LA PONÈNCIA DE LA GENERALITAT REPUBLICANA

La Ponència de divisió territorial de la Generalitat republicana no tingué gaire feina a l'Anoia; o més ben dit: només en va tenir fins que decidí reproduir mimèticament el partit judicial (sense Collbató i amb la Molsosa). En un treball preparatori, els membres de la comissió van fer un informe valorant la idoneïtat de cada partit judicial. Pau Vila i Antoni Esteve deien del partit d'Igualada que “*s'allargassa vers el nord per la pressió de l'artifici de la limitació provincial. Restaria més arrodonit de separar-ne la rodalia de Calaf, que té les comunicacions ferroviàries cap a Cervera i cap a Manresa.*” I afegien: “*Podria afegir-se a Igualada la rodalia de Santa Coloma de Queralt que ara forma part del partit de Montblanc.*”

De bon començament, els membres de la Ponència es marcaren com a criteri bàsic establir el nombre més limitat possible de comarques: “*És convenient que Catalunya estigui dividida en el menor nombre possible de demarcacions, a fi de no multiplicar les despeses d'administració i de govern.*” No se sabia ben bé per a què servien les comarques, però en aquell moment ningú no parlava de suport als municipis, d'ens local ni de res per l'estil: les comarques havien de servir al govern de la Generalitat, com a administració perifèrica i proud. Per això partien d'una xifra de població mínima molt restrictiva: 50.000 habitants; l'Anoia hi restava per sota en els dos projectes elaborats per la Ponència, amb uns 43.000 habitants. Si fins i tot es volia arribar a un nombre de comarques inferior al de partits judicials (36), de cap manera no es podia pensar en una comarca de Calaf. Tant se valia, així, el resultat de l'enquesta que es va fer als ajuntaments; només podia servir per a matisar algun límit. A la pregunta de a quina comarca pertanyia el municipi, dels que actualment formen l'Anoia, setze deien pertànyer a la Segarra, deu a la comarca d'Igualada i sis al Penedès, i Pierola assenyalava alhora Igualada i Martorell. Molt més clara era l'atracció mercan-

til d'Igualada, atès que divuit ajuntaments deien tenir-hi el seu centre de mercat principal; tot i així, altres nou el feien a Calaf, dos a Santa Coloma de Queralt, un a Martorell, un a Vilafranca del Penedès, un a Sant Guim de Freixenet i un a Sant Sadurní d'Anoia. L'àrea d'atracció màxima del mercat igualadí deixava fora Calaf i altres localitats més allunyades, i en canvi comprenia Castellfollit del Boix i Mediona.

Els membres de la Ponència presidida de fet per Pau Vila arribaren així a una primera proposta de vint-i-vuit demarcacions, entre les quals hi havia la *Conca d'Òdena*. Com assenyala Torras i Ribé, “la delimitació de la comarca de l'Anoia es plantejava com una creació manifestament artificial, sorgida aprofitant l'espai residual encaixonat literalment entre les comarques veïnes”; vegem la justificació que en feia la Ponència: “Les tres grans demarcacions Manresa, Cervera i Vilafranca deixen entre elles un espai ocupat principalment per la Conca d'Òdena i altres terres que aboquen les aigües a l'Anoia. El susdit territori ha servit per a bastir una demarcació al voltant de la ciutat d'Igualada. Aquesta ciutat està íntimament lligada per raons comercials amb tots els pobles de la seva demarcació que, per altra banda, són d'una fisonomia ben homogènia si se'n descompta la rodalia de Santa Coloma de Queralt. [...] Aquesta demarcació conserva, a llevant i a migdia, els límits del partit judicial d'Igualada, i se'n separa un xic, a ponent, per a incorporar-se la rodalia de Santa Coloma i, al nord, per a deixar a Cervera els pobles que queden de Sant Martí Sesgueioles en amunt (els Prats de Rei, Castellfollit de Riubregós, Calaf, etc.), per a contrapesar aquella agregació, ja que es tracta d'una rodalia que, per les comunicacions, tant pot anar amb una capital com amb l'altra”.

La insatisfacció dels mateixos membres de la Ponència pel caràcter massa forçat d'algunes propostes del seu primer projecte (com ara ajuntar la Conca de Barberà a Valls), els portà a admetre el criteri defensat per Rovira i Virgili d'establir demarcacions supracomarçals o vegueries, que

ahora havia de permetre un major fraccionament de comarques. S'arriba així a la segona proposta de trenta-vuit comarques i nou regions o vegueries. Pel que fa a l'Anoia, introdueixen dues diferències significatives respecte de la primera opció: “La una és l'acoblament de la rodalia de Santa Coloma de Queralt a la comarca de la Conca de Barberà degut a la major facilitat que té la gent d'aquests indrets d'anar a Reus (capital de la vegueria a què correspon la Conca de Barberà) en comparació de Manresa (capital de la vegueria a què correspon la comarca de l'Anoia). I l'altra és la inclusió de Calaf amb els pobles de la seva rodalia [...] a la comarca d'Anoia per ésser aquests pobles més a prop de Manresa que de Lleida (capital de la vegueria que els correspondria si anessin amb Cervera).”

Quedi clar: si Calaf restava amb Igualada era perquè s'optava per Manresa com a capital de vegueria. El canvi de Santa Coloma no sembla prou justificat, perquè els mateixos autors deien en l'explicació de la primera proposta que la rodalia colomina, cas de no tenir comarca pròpia, “manifestà l'aspiració d'ésser inclosa a la demarcació d'Igualada, per les majors facilitats de relació que té amb Igualada en comparació amb Montblanc”. La rectificació de la idea inicial s'ha d'entendre, més que per la distància a Reus o Manresa, pel desig d'engrandir una mica la petita comarca de la Conca de Barberà i també pel criteri prudent aplicat inversament en el cas de Calaf: en cas de dubte, es preferia mantenir l'adscripció judicial vigent.

Al capdavant s'arribava a una delimitació que mantenia bàsicament el partit judicial dissenyat pels arquitectes Pere Serra i Tomàs Soler el 1830, de la mateixa manera que —des de Castellfollit a Bellprat— es mantenia un límit provincial que fins llavors tothom havia titllat d'absurd i arbitrari.

Josep Iglésies, malgrat la seva posició apològica de la divisió de la Generalitat republicana, reconeixia les coses tal com són, amb una insubornable honestedat científica. Així, amb referència al sector situat a llevant de la serralada

L'actual comarca d'Anoia

da prelitoral, no només reconeixia que “*ni la geologia, ni la topografia, ni la hidrografia, ni el paisatge, ofereixen cap argument per incloure la zona de Piera, Pierola, els Hostalets, Masquefa i els Brucs dins la comarca d'Igualada*”, sinó que en l'aspecte humà “*no cal dir que Piera, Masquefa... se senten atrets pel magnetisme barceloní i en lloc de dur llur tràfic d'esquena a Barcelona, vers Igualada, de mica en mica l'adrecen amb preferència a Barcelona, Sant Sadurní o Martorell*”. Tanmateix, al·legava un motiu de pes: “*El fet de portar aquesta inclusió aparellada una cara del Montserrat ha de satisfer altament els igualadins, que se senten units a la muntanya-miracle per un amor de segles*”. Nosaltres gosem dubtar de la vigència d'aquest argument: no creiem que la Mare de Déu de Montserrat deixi d'emparar l'Anoia si aquesta comarca no comprèn un bocí de la muntanya sagrada.

Hi ha acord a admetre que la delimitació comarcal vigent té elements de ficció, però el que no és cap invent és l'existència d'un territori articulat per la ciutat d'Igualada. L'Anoia existeix; però, prop de dos segles després de la creació del partit judicial d'Igualada, potser cal una profunda redefinició del seu àmbit territorial. Si un bon dia la comarca d'Igualada va guanyar la batalla a un cert comarcalisme miop massa sotmès a la història, a la tradició o a la geologia, en el moment de revisió del model d'organització territorial de Catalunya l'Anoia no pot jugar el paper contrari i obstaculitzar la definició o revifalla de nous fets comarcals.

LA NOVA DIVISIÓ TERRITORIAL

El 1987, amb l'aprovació de la Llei comarcal, es va consultar els ajuntaments respecte de l'acceptació de la divisió de 1936. Masquefa la va rebutjar i, juntament amb altres cinc municipis veïns de la rodalia de Martorell, demanà la creació d'una nova comarca. A l'altre extrem, Calaf, Calonge de Segarra, Castellfollit de Riubregós,

Pujalt i Veciana van respondre que tenien la voluntat d'integrar-se, més endavant, en una nova comarca de l'Alta Segarra. Dissortadament hi havia la voluntat política de minimitzar els canvis. No hi va haver cap *comissió d'experts* que elaborés i fes públic un informe sobre possibles reformes de la divisió comarcal. No hi ha estat fins a l'any 2000.

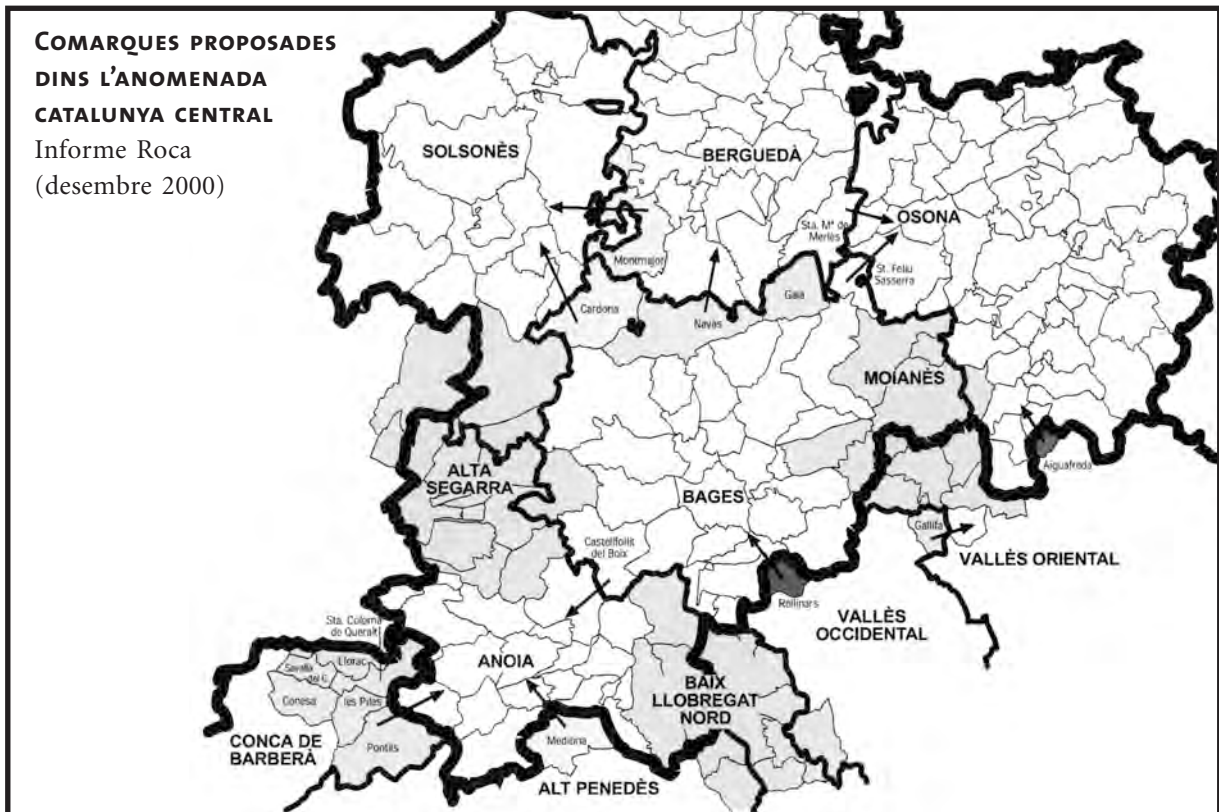
La hipotètica comarca de Martorell (personalment m'agrada més el nom de Pla de Montserrat que ha suggerit algú, i no tant allò tan complicat de Baix Llobregat Nord) compta avui dia amb més habitants (uns 120.000) que no pas tenia l'Anoia el 1936: el criteri demogràfic en aquest cas no pot ser cap mena d'obstacle. I en el cas de l'Alta Segarra? Cap llei no ens diu que les comarques hagin de ser grans (de fet no ho són algunes de les actuals) ni que hagin de tenir molts habitants. El respecte a la diversitat i a la particularitat —la *geometria flexible* dels polítics i administrativistes— també consisteix a admetre que unes comarques són grans i d'altres són petites, unes tenen molts habitants i d'altres pocs. Les comarques ja no han de ser fonamentalment eines de l'administració perifèrica de la Generalitat, sinó —diu la Llei— ens de col·laboració municipal.

En aquest sentit, l'Alta Segarra té tot el que s'ha de tenir per ser comarca: una problemàtica socioeconòmica comuna (molt necessitada d'una especial atenció, com altres zones de muntanya mitjana), una realitat social diferenciada, un medi físic ben divers del de la rodalia d'Igualada, uns precedents històrics (sotsvegueria dels Prats de Rei) i la percepció popular de ser part de la Segarra. Certament, deia Iglésies: “*Hi ha el mateix desacord entre el paisatge de Santa Coloma i el del pla d'Igualada, igual que hi ha desacord entre el paisatge del pla d'Igualada i el dels contorns de Calaf*”. Per què, doncs, un tractament administratiu diferent per a ambdues realitats? La principal diferència entre l'Alta i la Baixa Segarra rau en el nombre d'ajuntaments, massa escàs a la rodalia de Santa Coloma de Queralt en cas d'aplicar-se els

critèris de l'anomenat *informe Roca*. Ara bé, si no es fa cap simplificació del mapa municipal i es mantenen de sis a deu municipis en la rodalia de Santa Coloma, no puc deixar d'admetre i entendre pertinent el reconeixement de la Baixa Segarra com a comarca. Fa falta que coincideixin tots els elements esmentats —nombre suficient d'ajuntaments inclòs— perquè tingui ple sentit un ens reforçat i obligat de col·laboració intermunicipal emparat per la Generalitat, això és: assumit pel conjunt del país. Tanmateix, encara manca demostrar una característica per ser comarca: tenir voluntat de ser-ho. Els habitants de l'Alta Segarra hauran de decidir si volen deixar de ser apèndix per passar a tenir personalitat pròpia i comptar amb un ens supramunicipal amatent a una problemàtica massa diferenciada respecte de la de la Conca d'Òdena i la rodalia de Capellades.

SOBRE LA CATALUNYA CENTRAL

No voldríem deixar d'apuntar un tema clau, tot i que no sigui l'objecte principal d'aquest article. La redefinició de la comarca d'Anoia està estretament lligada a la formació de la Catalunya Central com a nova província, regió, vegueria o com es vulgui dir. La Catalunya Central, amb seu institucional a Manresa, és el marc territorial imprescindible per a Calaf, és inacceptable per a la rodalia de Piera i creiem que és l'àmbit preferible per a Igualada. Lluís Casassas deia que "*Anoia té una realitat ben clara: és el territori que un cop s'ha fet la divisió territorial ben feta no saps on encabir*". Hi ha diverses opcions legítimes i el debat és obert. Els autors de l'*informe Roca* coincidim amb el criteri de la Diputació de Catalunya el 1820, de la Generalitat el 1936 i del Parlament el 1995

en aprovar el Pla Territorial General de Catalunya. Manllevant la frase a Antoni Dalmau: “*Pel que fa a l’adscripció a una vegueria, potser la inclusió en la regió de Manresa continuaria essent la més lògica, encara que aparegui avui exactament artificialment*”. No restringim les opcions de futur en funció de la mesquina carretera actual d’Igualada a Manresa. Els calafins saben prou bé el que comporta, en les relacions quotidianes de tota mena, l’obertura d’una nova via de comunicació.

En aquesta qüestió no aportarem ara arguments socioeconòmics ni històrics (tampoc no crec que motivi especialment a ningú recordar que Igualada va ser comtat d’Osona o Manresa i, per això, bisbat de Vic): el principal argument és de caire polític. Aquest és també un factor determinant per a Solé Vilanova: “*El lloc d’encaix de la comarca d’Anoia és l’àmbit de les Comarques Centrals per proximitat física —malgrat la carretera pendent d’Igualada a Manresa—, per la capacitat d’intervenció directa i el protagonisme polític que s’hi pot exercir i, sobretot, per la probable afinitat demogràfica i social*”.

Ser a la Catalunya Central és la millor manera d’assegurar una veu pròpia per a l’Anoia, i per tant de facilitar la defensa dels propis interessos. Aquesta opció significaria passar de tenir un sol diputat sobre cinquanta-un a la Diputació, a tenir-ne quatre sobre vint-i-cinc (afegint-n’hi un més per a l’Alta Segarra). Significaria també —possiblement— uns tretze diputats de la vegueria al Parlament de Catalunya i també uns tres diputats a Madrid. En mans dels anoïencs està decidir si és més engrescador mantenir el paper de comparsa o bé construir un projecte d’autoafirmació diferenciada respecte de la regió metropolitana de Barcelona.

BIBLIOGRAFIA

BURGUEÑO, JESÚS. *De la vegueria a la província. La formació de la divisió territorial contemporània als Països Catalans (1789-1850)*. Barcelona: Ed. Rafel Dalmau, 1995.

CASASSAS, LLUÍS. “Vers unes àrees d’administració de la Generalitat”, *Les futures regions a Catalunya, Societat Catalana d’Ordenació del Territori*, p. 49-59. Barcelona, 1989.

DALMAU I RIBALTA, ANTONI. “L’Anoia: un cas singular”, a ENRIC LLUCH – ORIOL NEL·LO, *El debat de la divisió territorial de Catalunya. Edició d’estudis, propostes i documents (1939-1983)*, p. 1073-1079, text original de 1981. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1984.

IGLÉSIES, JOSEP. *Assaig sobre l’extensió de la comarca d’Igualada*. Igualada: [Centre d’Estudis Comarcals d’Igualada, 1948].

SOLÉ I VILANOVA, JOAQUIM (1984). *Visió econòmica de l’Anoia*, col. Catalunya comarcal. Barcelona: Caixa de Catalunya, 1984.

SOLÉ I VILANOVA, JOAQUIM (1999). “El futur de la comarca d’Anoia”, *Revista d’Igualada*, n. 1, p. 58-75. Igualada, 1999.

TORRAS I RIBÉ, JOSEP M. *La comarca de l’Anoia a finals del segle XVIII. Els “qüestionaris” de Francisco de Zamora*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1993.

VILA, PAU. *Divisió territorial. Estudis i projectes. Nomenclàtor de municipis*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1933.

JESÚS BURGUEÑO I RIVERO (Barcelona, 1963), professor de Geografia a la Universitat de Lleida. Autor de *De la vegueria a la província* (1995) i *Geografia política de la España constitucional. La divisió provincial* (1996). Ha format part de la comissió redactora de l’Informe sobre la revisió del model d’organització territorial, més conegut com “Informe Roca”.